

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МОРСЬКИХ КОРИДОРІВ БЕЗПЕЧНОГО ЕКСПОРТУ ЗЕРНА ДЛЯ АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Бєлашов Є. В., *головний консультант*

відділу секторальної економіки

центру економічних і соціальних досліджень НІСД

Після вторгнення РФ портова галузь України була паралізована. Чотири морські порти – Херсонський, Скадовський, Бердянський та Маріупольський, частка яких у загальній переробці вантажів усіма морськими портами України у 2021 р. становила 7,2 %, або 11,1 млн т на рік, окуповані. Ще шість портів – Білгород-Дністровський, Одеський, Миколаївський, Чорноморськ, Ольвія та Південний змушені були призупинити роботу на відвантаження через небезпеку морських перевезень та загрозу обстрілів (*додаток 1*).

Продовжили свою роботу після російського вторгнення Ренійський, Ізмаїльський та Усть-Дунайський морські порти, проте їх частка у загальній переробці вантажів морськими портами України у 2021 р. складала лише 3,6 %.

Через численні акти неспровокованої агресії проти цивільного судноплавства у Чорноморському регіоні, в українських портах було заблоковано близько 22 млн т зерна. Зважаючи на те, що у 2021 р. 93,1 % експорту зернових здійснювалося саме за допомогою морських портів, можливості щодо масштабної переорієнтації вантажопотоку на інші види транспорту виявилися вкрай обмеженими. Здорожчання витрат на перевезення у 2,5 раза взагалі ставить під сумнів економічну доцільність вирощування в Україні окремих видів сільськогосподарських культур¹. Виходячи з динаміки експорту зернових з України, вчасне вивезення врожаю 2021 р. з метою вивільнення місця на елеваторах та зерносховищах для зберігання врожаю 2022 р., який очікується у розмірі 69,4 млн т, без морського транспорту неможливе (*рис. 1*)².

¹ Внутрішній ринок вівсянки скоротився на 30 %. URL: <https://ukragroconsult.com/news/vnutrishnij-rynok-vivsyanky-skorotyvsya-na-30/>

² УЗА збільшила прогноз урожаю в поточному році до майже 70 млн т зернових та олійних. URL: <https://uga.ua/news/uza-zbilshila-prognoz-vrozhayu-v-potochnomu-rotsi-do-majzhe-70-mln-t-zernovih-ta-olijnih/>

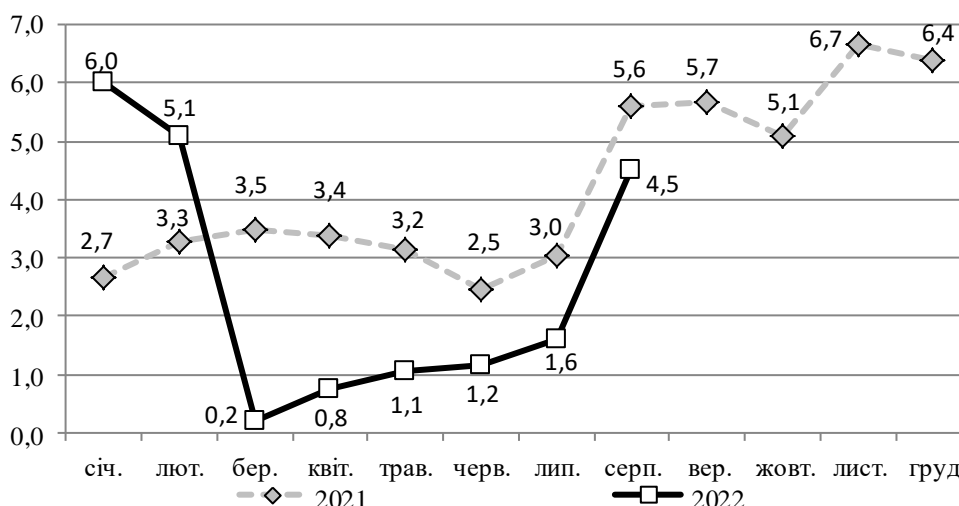

Рис. 1. Динаміка експорту зернових культур з України у 2021–2022 рр., млн т³

Нестача українського зерна на світових ринках уже призвела до зростання цін та очікування голоду у традиційних імпортерів українського зерна, насамперед країн Африки, та азійського регіону⁴. Так, світові ціни на пшеницю у червні 2022 р. були на найвищому рівні з 2008 р., тенденція щодо їх зростання спостерігалася чотири місяці поспіль, а здорожчання становило 48,5 % порівняно із 2021 р.⁵. Перспектива втрати врожаю зернових 2021 р. вітчизняними сільськогосподарськими виробниками загрожує значним погіршенням їх фінансового стану, скороченням спроможності у майбутньому здійснювати свою операційну діяльність у повному обсязі.

Для запобігання загострення проблеми голоду у світі, 22 липня, за медіацією ООН і Туреччини, Україна та РФ підписали дзеркальні угоди з ООН, які передбачають безпечне транспортування зерна, пов'язаних з ним харчових продуктів

³ Дані за 2021 р. – за інформацією Державної служби статистики України; за січень–лютий 2022 р. – за інформацією Державної митної служби України; за березень 2022 р. – за інформацією міністра аграрної політики і продовольства України. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukrainskij-eksport-agroproduktiv-u-berezni-vrav-ponad-ak-udvici>; за квітень 2022 р. інформацію надано станом на 28 квітня – за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: https://biz.censor.net/news/3337750/eksport_zernovyh_u_kvitni_cherez_blokadu_portiv_vrav_u_4_razy_minagropolituku; за травень 2022 р. – інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3496224-ukraina-u-travni-eksportuvala-bils-ak-miljon-tonn-zerna.html>, за червень 2022 р. інформацію надано для пшениці, ячменю та кукурудзи – за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3522480-eksport-zernovih-za-cerven-zris-na-25-minagropolitiki.html>; за липень 2022 р. – інформація Державної митної служби України. URL: <https://traffic.od.ua/news/railua/1244879>; за серпень 2022 р. інформація щодо експорту зернових та олійних культур – за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/1/691036/>

⁴ Через великі залишки зерна УЗА просить Уряд відновити експорт пшениці. URL: <https://latifundist.com/novosti/58698-cherez-veliki-zalishki-zerna-uz-a-prosit-uryad-vidnoviti-eksport-pshenitsi>

⁵ Grain market review: Wheat. URL: <https://www.world-grain.com/articles/17078-grain-market-review-wheat> ; Benchmark FAO Food Price Index shows dip in international prices of cereals, vegetable oils and sugar. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/benchmark-fao-food-price-index-shows-dip-in-international-prices-of-cereals-vegetable-oils-and-sugar/en>

і добрив з українських портів великої Одеси за спеціальною процедурою (*Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів*)⁶. Таке вибіркове розблокування Одеського морського торговельного порту, портів Чорноморськ та Південний має забезпечити вивезення врожаю зернових 2021–2022 рр. та умови зберігання перехідних залишків. На 31 серпня, в рамках зазначеної вище Ініціативи, з України вдалося вивезти 1,55 млн т продовольства, переважно кукурудзи, здійснено 139 вхідних та вихідних рейсів⁷. Загалом планується щомісячно вивозити близько 3 млн т більш ніж 80 суднами.

Реалізація Ініціативи має позитивно позначитися на показниках функціонування портової галузі України, дозволить завантажити існуючі потужності з переробки вантажів, зберегти кваліфіковану робочу силу та збільшити відрахування до бюджетів усіх рівнів. *Забезпечення у 2022 р. експорту зернових морськими портами України має поповнити бюджет України щонайменше на 20 млрд дол. США*⁸.

Значний позитивний ефект також очікується у переробній промисловості, яка матиме можливість нарощувати обсяги виробництва в умовах стабільного попиту на свою продукцію та можливості її експорту. Все це сприятиме досягненню основної мети державної політики в економічній галузі – забезпеченню стійкого економічного зростання в умовах війни. Крім того, налагодження експорту добрив, зокрема аміаку, з України сприятиме стабілізації світових цін та задовольнить існуючий ажіотажний попит на цю продукцію⁹.

Незважаючи на те, що впровадження Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів спроможне тимчасово вирішити окремі гострі питання, викликані вторгненням РФ в Україну, у більш тривалій перспективі проблеми наростатимуть. Так, для забезпечення врожайності зернових культур, їх переробки та транспортування в обсягах, необхідних для достатнього рівня світової продовольчої безпеки у майбутньому, підприємствам сільського господарства, промисловості та транспорту України потрібні імпортні постачання добрив, паливно-мастильних матеріалів, переробного обладнання, розвантажувальних засобів, комплектуючих колійного господарства, контактної мережі та інших товарів, перевезення яких іншими, менш економічними видами транспорту, зокрема залізничним або автомобільним, спричинить зростання

⁶ Підписаний договір про розблокування експорту українського зерна морем. URL: <https://latifundist.com/novosti/59544-pidpisanij-dogovir-pro-rozblokuvannya-eksportu-ukrayinskogo-zerna-morem>

⁷ У Босфорі зняли з мілини судно з українським зерном, через яке зупиняли рух протокою. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/2/7365787/>

⁸ Україна очікує отримати близько 20 млрд доларів від експорту зернових. Докладніше на сайті: <https://litsa.com.ua/ukrayina-ochikuye-otrimati-blizko-20-mlrd-dolariv-vid-eksportu-zer/>
URL: <https://litsa.com.ua/ukrayina-ochikuye-otrimati-blizko-20-mlrd-dolariv-vid-eksportu-zer/>

⁹ Impacts and Repercussions of Price. URL: <https://www.fas.usda.gov/data/impacts-and-repercussions-price-increases-global-fertilizer-market>

витрат. Крім того, внаслідок браку зазначених матеріалів та комплектуючих, погіршиться структура сівозмін та скоротяться площі земель, що використовуються у сільськогосподарському виробництві – все це утворюватиме штучний дефіцит окремих видів сільськогосподарських культур у наступні роки.

Довідково: У 2022 р. прогнозований урожай зернових, зернобобових та олійних культур в Україні може скласти 69,4 млн т, скорочення щодо врожаю 2021 р. складатиме 34,5 % або 36,6 млн т ¹⁰. Зокрема скорочення виробництва пшениці становитиме 37,0 % (12,2 млн т), кукурудзи – 27,4 % (10,3 млн т), соняшнику – 46,7 % (7,9 млн т) (додаток 2). У разі забезпечення необхідних умов, на експорт може бути спрямовано 31,5 млн т, порівняно із 48,5 млн т у сезоні 2021–2022 рр. ¹¹.

Найбільш показовою у цьому сенсі є ситуація з добривами. Зовнішня торгівля демонструє значну залежність України від їх імпорту. Зокрема у 2021 р. імпорт перевищував експорт у 2,4 раза, або на 2,3 млн т (рис. 2).

Рис. 2. Зовнішня торгівля України хімічними та мінеральними добривами, тис. т

При цьому обсяги імпорту добрив за допомогою морського транспорту останніми роками мали позитивну динаміку, зростала роль морських портів України у постачанні імпортованих добрив на внутрішній ринок (рис. 3).

¹⁰ В Україні зібрали рекордний врожай зернових, зернобобових та олійних культур. URL: <https://www.railinsider.com.ua/v-ukrayini-zibraly-rekordnyj-vrozhaj-zernovyh-zernobobovyh-ta-olijnyh-kultur/>

¹¹ За підсумками сезону 2021–2022 експорт зернових склав 48,5 млн т. URL: <https://kurkul.com/news/30858-za-pidsumkami-sezonu-2021-22-eksport-zernovih-sklav-485-mln-t>

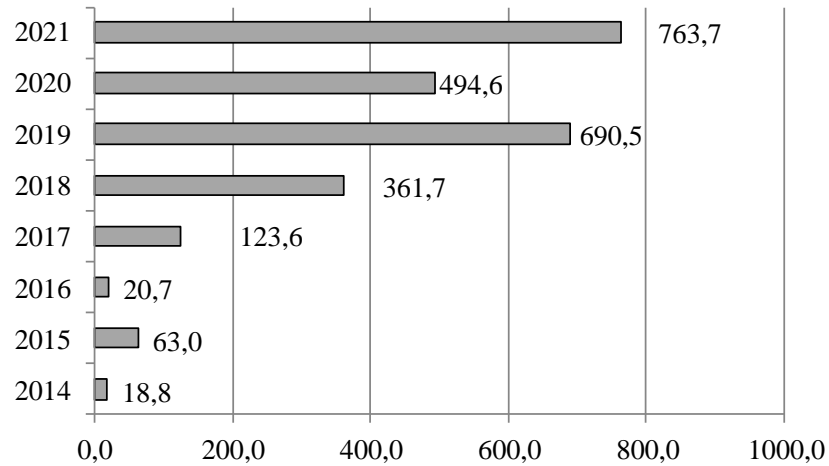

Рис. 3. Переробка портами України імпорту хімічних та мінеральних добрив, тис. т

Фактично, частка морських портів у забезпеченні внутрішнього попиту на хімічні та мінеральні добрива у 2021 р. складала 19,6 %. При цьому зазначимо, що кількісна частка Республіки Білорусь у загальному обсязі імпорту добрив в Україну у 2021 р. становила 38,7 % (1,5 млн т), а для калійних добрив сягнула 69,6 %. Зважаючи на те, що імпорт добрив білоруського походження наразі неможливий, а транзит добрив з інших країн територією РФ не відбувається, то єдиними напрямками отримання потрібного українським сільськогосподарським виробникам обсягу добрив є переходи на кордоні з ЄС та морські порти. Зважаючи на хронічну переважаючість західних пунктів пропуску через державний кордон України в умовах вторгнення РФ, можна прогнозувати, що роль морських портів України в імпорті є безальтернативною, а їхнє значення у забезпеченні належного функціонування сільського господарства набуватиме критичного значення.

Аналогічна ситуація спостерігається і у сфері постачання в Україну продуктів нафтоперероблення (рис. 4). Після знищення у квітні 2022 р. російськими окупантами Кременчуцького НПЗ залежність України від імпорту пального та мастильних матеріалів складає 100 %. У 2021 р. імпорт нафтопродуктів (групи 2710 за УКТЗЕД) склав 8790,5 тис. т, а частка морських портів у ньому становила 19,7 %.

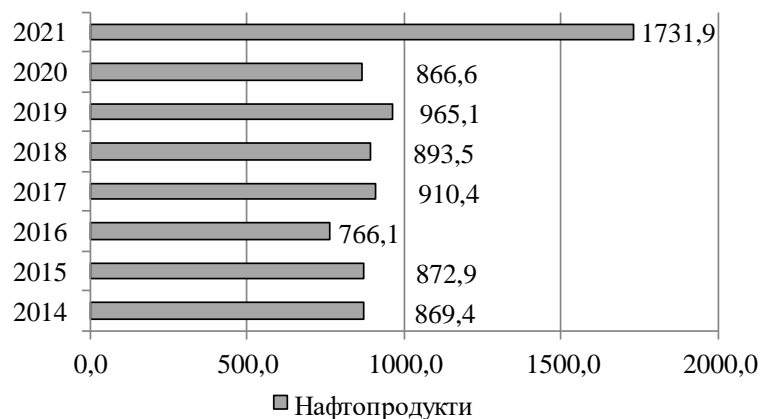

Рис. 4. Переробка портами України імпорту наливних нафтопродуктів, тис. т

При цьому, у 2021 р. частка Республіки Білорусь у кількісному вимірі в загальному обсязі імпорту продуктів нафтоперероблення в Україну складала 44,1 %, РФ – 24,0 %. Як і у випадку з імпортом добрив, отримання продуктів нафтоперероблення з цих країн сьогодні є неможливим. Зважаючи на той факт, що такий імпорт переважно здійснювався наземними видами транспорту, роль морських портів у забезпеченні національних виробників продовольства необхідними обсягами пального та мастильних матеріалів надзвичайно актуалізується. Значно менші логістичні витрати при здійсненні перевезень продуктів нафтоперероблення морським транспортом, а також нестача спеціалізованого наземного транспорту змушують відновлювати морський імпорт цієї продукції, що не лише дасть змогу вирішити проблему перебоїв у постачанні пального на внутрішній ринок, але і позитивно вплине на цінову кон'юнктуру на ньому, матиме відчутний макроекономічний ефект для всієї економіки України.

Таким чином Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів не вирішує питання забезпечення умов для стійкого виробництва необхідних світовому ринку обсягів зернових культур в Україні у найближчі роки. Відсутність таких умов сприятиме подальшому посиленню сировинного характеру вітчизняного експорту, погіршуватиме існуючі тенденції щодо деіндустріалізації, спотворюватиме структуру сільськогосподарського виробництва, штучно звужуватиме обсяги перевезень та переробки вантажів транспортним сектором.

З метою стійкого розвитку національного виробництва в умовах вторгнення РФ життєво необхідно забезпечити максимально повне використання потенціалу морських портів України у спосіб вжиття таких заходів.

Кабінету Міністрів України, Міністерству закордонних справ України:

- повідомити генеральному секретарю ООН Антонію Гуттерішу, Президенту Турецької Республіки Реджепу Тайїпу Ердогану (як медіаторам Ініціативи), представникам країн Африки та азійського регіону, що залежать від постачань українського продовольства про неминучі ризики для спроможності України здійснювати повноцінне та відтворюване виробництво продовольства у необхідних обсягах через блокування збройними силами РФ надходження імпортних постачань життєво важливих товарів до морських портів України, насамперед добрив та продуктів нафтоперероблення;

- запропонувати сторонам Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів розблокувати імпорту до України товарів морськими шляхами згідно з Переліком (див. нижче) на умовах та із застереженнями, за якими здійснюється вивезення українського продовольства, що дасть змогу забезпечити у 2023 р. рівень виробництва харчової продукції, необхідний для запобігання загостренню проблеми голоду у світі; в окремих випадках це дозволить

суттєво зменшити логістичні витрати на перевезення через можливість використання суден, які наразі прямують до України порожніми для вивезення продовольства;

- поінформувати ООН щодо численних випадків крадіжок українського зерна російськими загарбниками, спроб реалізувати його на світових ринках, умисного знищення загарбниками інфраструктури зберігання зернових культур та систематичних підпалів посівів, що загрожує суттєвим скороченням спроможності України постачати продовольчі товари на світові ринки у необхідних обсягах.

Міністерству економіки, Міністерству аграрної політики та продовольства, Міністерству інфраструктури України:

- за допомоги представників профільних асоціацій, сільськогосподарських виробників, виробників промислової продукції та представників транспортного сектору скласти перелік сировини, матеріалів, обладнання та комплектуючих (Перелік), імпорт яких морським шляхом є критично необхідним для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності виробництва, а також перевезення продовольства з України протягом наступного маркетингового року з метою нарощування обсягів його експорту у 2023 р.;

- здійснити кількісну оцінку втрат національних виробників сільськогосподарської продукції, промислових підприємств і підприємств транспортного сектору, які було завдано вимушеною зупинкою експортно-імпортних операцій морськими портами України через вторгнення РФ, зокрема через погіршення якості або псування зернових протягом періоду блокування, з метою отримання у майбутньому репарацій від держави-агресора.

ДОДАТОК 1

Приклади системного знищення цивільного судноплавства під час вторгнення РФ до України у 2022 р.

25 лютого біля морського порту Південний російський військовий корабель обстріляв бункеровщик «Millennial Spirit» під прапором Республіки Молдова. Судно зазнало пошкоджень¹². Того ж дня російські загарбники пошкодили балкер «Namura Queen» під прапором Республіки Панама, а турецький балкер «Yasa Jupiter» під прапором Республіки Маршалових островів зазнав пошкоджень через бомбардування¹³. 26 лютого, під час виконання гуманітарної місії поблизу українського острова Зміїний, який зазнав тривалого артилерійського обстрілу з боку ВМФ РФ, агресор захопив українське цивільне рятувальне судно «Сапфір»¹⁴. 27 лютого також було захоплено український танкер «Афина» та суховантажне судно «Принцеса Ніколь»¹⁵. 8 квітня було обстріляно криголам «Капітан Белоусов», внаслідок чого одна людина загинула, а кількох було поранено¹⁶. 11 квітня, після обстрілу, окупаційні війська РФ захопили в полон екіпаж судна «SMARTA» під прапором Ліберії, 12 квітня було взято в заручники екіпаж суховантажного судна «Blue Star-1», також під прапором Ліберії, а 13 квітня – екіпажі теплоходів «Azburg» під прапором Домініки, який зазнав пошкоджень внаслідок артилерійських обстрілів, та «Lady Augusta» під прапором Ямайки¹⁷. Протягом вторгнення РФ також зафіксовано численні обстріли інфраструктури блокованих портів та під'їзних шляхів до них.

¹² Russian forces fire at neutral European ship 12 miles off the coast of Ukraine. URL: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/russian-forces-fire-neutral-european-26329832>

¹³ Cargo ship Namura Queen hit by rocket off Ukraine - local agent. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/cargo-ship-namura-queen-hit-by-rocket-off-ukraine-local-agent-2022-02-25/>; В турецьке судно с українцями на борту попала бомба. URL: <https://www.rbc.ru/society/24/02/2022/621797889a79472c39906265>

¹⁴ Росія захопила цивільне рятувальне судно біля острова Зміїний. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiya-zahopila-civilne-ryatuvalne-sudno-bilya-ostrova-zmijiniy-novini-odesi-11719873.html>

¹⁵ Росія захопила два українських судна у Чорному морі. Екіпажі не виходять на зв'язок. URL: <https://news.liga.net/ua/incidents/news/rossiya-zahvatila-dva-ukrainskih-sudna-v-chernom-more-ekipaj-ne-vyhodit-na-svyaz>

¹⁶ У Маріупольському порту агресор обстріляв криголам «Капітан Белоусов». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3452128-u-mariupolskomu-portu-agresor-obstrilav-krigolam-kapitan-belousov.html>

¹⁷ Біля Маріуполя росіяни захопили в полон екіпаж вантажного судна. URL: https://zaxid.net/bilya_mariupolya_rosiyani_zahopili_v_polon_ekipazh_vantazhnogo_sudna_n1540866; У Маріуполі війська РФ захопили в полон екіпажі ще двох суден – Денісова. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-u-mariupoli-zakhopyly-v-polon-dva-ekipazhi/31801958.html>

ДОДАТОК 2

Прогноз урожаю у 2022 р., млн т

Джерело: за інформацією Української зернової асоціації.